

ELM VƏ TƏHSİLƏ İNFORMASIYA XİDMƏTİ
LAYİHƏLƏRİNİN KOMMERSİYA XASSƏSİ

NƏZƏRƏLİYEV E.A.

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına

Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı

nazaraliyev_elnur@mail.ru

Müasir dövrdə kitabxanaların elm və təhsil proqramları ilə qarşılıqlı əlaqələrini öyrənmək, onu proqnozlaşdırmaq və optimal modelini qurmaq ölkədə elm və təhsilə informasiya xidmətinin düzgün təşkili baxımından əhəmiyyətlidir. Tədqiqatlar göstərir ki elm və təhsilin informasiya təminatı qloballaşsın, eyni zamanda bu proses sürətlə kommersiyalaşsın. Bu baxımdan "Mendeley" in, eləcə də bir çox informasiya resursların təcrübəsi diqqəti cəlb edir.

Açar sözlər: Kitabxana-informasiya təminatı, informasiya proseslərinin kommersiyalaşması, global informasiya məkanı

Globallaşma təhsil sistemindən də kənarda qalmadı. Təhsil standartları təkmilləşdikcə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi mütəmadi həyata keçirilirdi dünya təcrübəsi öyrənilirdi. Lakin 1990-cı ildən artıq qlobal çağırışlara cavab olaraq "Baloniya prosesi" işə düşdü.

Mendeley - bibliografik məlumat kütlələrinin idarə olunması məqsədi ilə tərtib olunmuş pulsuz proqram təminatı olaraq yaradılmışdı. Bu proqram PDF formatında məlumatın sistemli mühafizəsini və istifadəsini, eləcə də alim və tədqiqatçıların sosial şəbəkələrinə əlçatır təmin edirdi. Londonda, 2007-ci ildə nüfuzlu IT şirkətləri (Last.fm, Skype, Warner Music Group) eləcə də Kembric və Cons Xopkins universitetləri alimləri tərəfindən yaradılmış bu layihə böyük uğurla işə başladı və 2013-cü ildə Elsevier tərəfindən satın alındı. Bu zaman elmi ictimaiyyət proqramın ümümaçıq olması ilə əlaqədar öz narahatlığını bildirməyə başladı. Beləliklə, dövrüyə daxil olan bütün uğurlu layihələr az bir müddətdə əmtəələşir və kommersiya alətinə çevrilir.

Elsevier – dünyanın 4 nəhəng nəşriyyat evindən biridir. Burada dünyanın elmi məqalə və elmi jurnallarının hər il 25 faizi çap olunur. Elsevier 1880-ci ildə Amsterdamda (Niderland) yaranmış və hazırda İngiltərədə, ABŞ, Braziliya və bir sıra digər ölkələrdə filialları fəaliyyət göstərməkdədir. Dünya elmi və təhsilin inkişafında əhəmiyyətli rolu ilə yanaşı müəssisə maliyyə siyasəti və müllif hüququ sahəsində bir çox tənqidlərə məruz qalmaqdadır.

Elsevier 1960-1970- ci illərdə xüsusilə inkişaf mərhələsi keçmişdi. Bu inkişaf 1960-cı illərdə dünyada baş verən informasiyanın avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsi sahəsində aparılan aktiv fəaliyyət ilə bağlı idi. Bu illərdə nəşriyyat evi çox sayda akademik materialların, qeyri kommersiya

jurnalların alınmasına və onların qiymətlərini qaldıraraq abunəçilərini itirməməyə müəssər oldu. Beləliklə, 2003-cü ildə humanitar elmləri çıxmaq şərti ilə dünyada çap olunan elmi məqalələrin 28 faizini öz əlinə keçirdi.

1999-cu ildə ScienceDirect platforması yaradıldı və onlayn İnternet mağazaya inteqrasiya olundu. 2004-cü ildə ScienceDirect əsasında Scopus onlayn resurs məlumat bazası yaradıldı. Elsevier hal-hazırda təxminən ildə 250 min məqaləsi olan 2000 elmi jurnal çap edir və arxivləşdirilmiş halda 7 milyon çap vahidini xidmətə verir. 2010-cu ildə Elsevierin kapitallaşdırılması 18 milyard ABŞ dollar təşkil etmişdi.

Elsevier dünyanın 180 ölkəsinin 4500 təşkilat və universitetlərinə öz arxivlərinə əlçatırmaq verməkdədir. Bu müəssisələrin 30 milyon alim və mütəxəssisi il ərzində bu arxivlərdən istifadə edərək 240 milyon elmi məqalənin yüklənilməsi təmin olunur.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin "Tomson Reyterlər" əməkdaşlığının başlaması respublikanın 40 aparıcı təhsil müəssisəsinin "Web of Science" platformasına qoşulmasını nəzərdə tuturdu. Bu baxımdan adı çəkilən müəssisənin Azərbaycan elm və təhsilində oynaya biləcək əhəmiyyətli rolu nəzərə alaraq, onun yaranması, inkişafı, müasir informasiya xidmətlərinin araşdırılması vacibdir.

Thomson Reuters – biznesə və peşəkarlara analitik məlumat məhsulları, məlumat bazaları sahəsində dünyada lider təchizatçıdır. Hal-hazırda Avropa ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda da elmin inkişaf səviyyəsi Thomson Reuters resurslarında iştirak etmə dərəcəsi ilə müəyyənləşdirilir. Bu təşkilatın yaradıcısı 1816-cı ildə Almanyanın Kassel şəhərində anadan olmuş, mənşəcə yəhudi olan İsrail Yoşafat adlı bir şəxsdir. Sonralar adını və dinini dəyişərək Pol Culus Reyter adı ilə 1851-ci ildə Reyter müəssisəni təsis edir və uğurlu bir jurnalist olaraq fəaliyyətə başlayır. Bu şirkət bütün fəaliyyəti müddətində daima yenilikləri dəstəkləyib, 1923-cü ildə radionun yaranması prosesində onu dəstəkləyir və 1980-ci illərdə kompüter texnologiyalarının yaranması mərhələsində də bu prosesləri dəstəkləyir və sürətlə inkişaf edirdi.

Hazırda Thomson Reuters müəssisəsinin bütün dünyada çalışan 50 min yüksək kvalifikasiyalı əməkdaşı mövcuddur. İllik dövriyyəsi 12 milyard, illik gəliri 2 milyard ABŞ dolları təşkil edən Thomson Reuters dünya informasiya bazarında əhəmiyyətli "oynuqçudur". "Tomson Reyter" bir çox digər sistemlərdən fərqli olaraq Vindoz sistemində əsaslanmayan, kifayət qədər bahalı və etibarlı olan Uniks sistemində əsaslanıb. Eləcə də elm və təhsil sistemi ilə yanaşı müxtəlif təcrübə sahələrinə unikal informasiya xidməti təklif edir.

"Tomson Reyterin diqqəti cəlb edən informasiya məhsulları əsasən aşağıdakılardır:

- **Thomson Reuters Eikon** – Metastock Pro adlı tamfunksional ticarət kompleksi. Tam analitik alətlərə malik informasiya təminatı.

- **Thomson Reuters Elektron** – Eikon Messenger adlı informasiya sistemi və ticarət platformu.

- **Lipper** – Fondlar və aktivlərin idarə olunması üçün intellektual analitik sistem.

- **Thomson Reuters Dealing** – 128 ölkəyə aid və 18 min termin və anlayışı özündə toplayan bank razılaşmaları və sənədləri.

- **Thomson Reuters Eikon Messenger** – Maliyyə müəssisələri mütəxəssislərinin elektron kommunikasiya sistemi.

Tomson Reyter dünyada çap olunan elmi jurnalların bibliografik analizlərini hazırlayır və çap etdirir. Məsələn, 2003-2013 cü illərdə müxtəlif elmi jurnallarda məqalələri çap olunan 3000 elm xadiminin 120 min məqaləsinin göstəricisi tərtib olundu. Bu göstəricidə dünyada ən yüksək reytingli alimlər, məqalələr, elmi müəssisələr, qabaqcıl elmi istiqamətlər, innovasiyaların tətbiqi, impak faktoru və s. əhəmiyyətli analitik göstəricilər öz əksini tapır.

Kommersiya funksiyalı informasiya müəssisələri içərisində məlumat axtarışı instrumentlərinin mükəmməlliyi ilə fərqlənən ən müasir struktur "Tomson Reyterdir". Bu strukturun öyrənilməsi və xidmət işinin təşkilində özəllikləri müstəqil tədqiqat obyektinə ola bilər.

Bununla yanaşı global infotmasiya məkanında çox sayda dünyanın nüfuzlu informasiya müəssisələri müxtəlif sahələrdə informasiya xidmətini göstərməkdədirlər. Bu resurslardan istifadə etmək imkanları hər bir resursun təsisçilərinin irəli sürdüyü xüsusi layihələrlə hesablanır və müxtəlifdir. İnformasiya resurslarından istifadə qiymətləri dünya təcrübəsində hələdə vahid norma və standartlara əsaslanmır.

Beynəlxalq səviyyədə sahəvi informasiya resurslarının kommersiya xassəli xidmətini təşkil edən nüfuzlu müəssisələrin əsasən aşağıdakılardır:

- **CHEMICAL Abstracts Service** sənədlərin çatdırılması xidməti CAS verilənlər bazasında (8 000 jurnal) olan sənədləri və patentləri təqdim edir.

- **CITADEL** xidməti vasitəsilə 20 bazaya daxil olmaq mümkündür. 5 baza üzrə çatdırma poçt, faks və ya ARIEL vasitəsilə həyata keçirilir (Verilənlər Bazası UMI və Inside Information of BLDSC).

- **FAXONFinder**-1990-cı ildən 10 000 jurnal göstəricisini əhatə edir.

- **FIRSTSEARCH (OCLC)**- OCLC-in Articl First (15 000 dövrü nəşr) daxil olmaqla öz bazalarına, və lisenziyalı verilənlər bazalarına (55 baza) daxil olmaq imkanı yaradır.

- **THE GENUINE ARTICLE (ISI)**-ABS Elmi Məlumat İnstitutu ISI bazasında birləşmiş 7 000 jurnal məqaləsini əldə etmək imkanı yaradır.

- **UNCOVER (Knight-Ridder) - CARL** (Kolorado elmi kitabxanalar alyansı) tərəfindən yaradılan verilənlər bazasıdır. İnternet vasitəsilə sərbəst daxil olmaq mümkündür. 16 000 dövrü nəşrin bibliografik verilənlərindən ibarətdir.

LexisNexis kompaniyası kütləvi kitabxanalar üçün yaratdığı **Library Express** adlı yeni MB-nı təqdim etdi. Library Express ilk dəfə Amerika Kitabxana Assosiasiyasının Kaliforniyada keçirilən illik Konfransında təqdim olunmuşdur. Kitabxanaçılar bu bazanın Academic Library bazasına oxşar olduğunu, lakin ondan ucuz və həcmə kiçik olması qeyd edirdilər. Baza xəbərlər, hüquq və biznes-məlumatlarına dair 6 000 mənbəyi əhatə edirdi.

Institute Electronic Engineers (IEEE). Araşdırmalardan məlum olur ki, Verilənlər bazalarında liderlik ABŞ-a məxsusdur. İkinci yerdə Böyük Britaniyadır. Rusiya bu cəhətdən 15-ci yerdə qərarlaşır (2010-cu ilin göçtərcilərinə görə). Bu işə Rusiya elmi jurnallarının qiymətlərinin bəhə olması ilə əlaqədardır. Rusiya ABŞ-dan 49 dəfə az elmi jurnal nəşr edir. Lakin onların qiyməti Amerika jurnallarından 4 dəfə bahadır.

JSTOR - Bu ingilis dilli xarici jurnalların elektron surətlərinin arxividir. Resursların əsas hissəsini nüfuzlu elmi nəşrlər təşkil edir. Lakin JSTOR-da jurnalların sayı o qədər də çox deyil (360 adda). Buna baxmayaraq, bu bazada həqiqətən aparıcı mövqedə olan jurnallar toplanmışdır. Elektron kitabxananın əsas cəhəti onun arxiv layihəsidir. Buraya jurnalların ilk nəşr olduğu gündən etibarən bütün nömrələri daxil edilmişdir.

Ulrich's Periodicals Directory - Xarici dövrü nəşrlərə dair beynəlxalq bibliografik bazadır. Burada 250 000-dən artıq jurnal, seriyalı nəşrlər, qəzetlər, elektron nəşrlər haqqında 200 dildə məlumat verilir.

Global Books in Print - Aparıcı beynəlxalq bibliografik verilənlər bazası olmaqla dünyanın bütün ölkələrindən 9,2 milyon kitabı əhatə edir.

2000-ci ilin dekabrında ABŞ Konqresi "Public Law 106-554" adlı qanun qəbul etdi və bu qanun sənədlərin rəqəmsallaşdırılaraq qorunub saxlanılmasının əhəmiyyətini qeyd etdi. Artıq 2007-ci ildə Konqres kitabxanası 142 milyonluq fondunun 10 faizini rəqəmsallaşdırmışdı. İlk növbədə kitabxanada saxlanılan və 1923-cü ilə qədər olan çap məhsullarını və sənədləri rəqəmsallaşdırmaq qərarına alındı.

Rəqəmsal məkanda yaradılmış və uğurla fəaliyyət göstərən "Dünya rəqəmsal kitabxanası" 12 min nüstə elektron kitabı açıq əlçatılığa təqdim etdi.⁶ Elm və təhsilə informasiya xidmətinin kommersionallaşmasının alternativini olaraq 2000-ci illərin əvvəllərində ABŞ Konqres Kitabxanasının təşəbbüsü ilə yaranan *World Digital Library* tədricən formalaşdı və 2007-ci ildə bu layihəyə Rusiya (Rusiya Milli Kitabxanası) qoşuldu. Bu layihənin 2009-cu ilin aprel ayının 21-də rəsmi açılışı elan edildi.

Dünya Rəqəmsal Kitabxanası aşağıdakı vəzifələri qarşıya qoyurdu:

- Beynəlxalq və mədəniyyətlərə əlaqələrə dəstək olmaq.

- Qlobal informasiya məkanında mədəni informasiya kütləsinin həcmiminin

⁶ <http://www.wdl.org/ru/>

və rəngarəngliyinin təmin olunması.

-Pedaqoqlara, alimlərə və bütün maraqlı tərəflərə resurslara əlçatılıq təmin etmək.

-Ölkədaxili və xarici əlaqə yaradan patner təşkilatların rəqəmsallaşmada və yeni texnologiyaların tətbiqində yarana biləcək fərqlərin aradan götürülməsi.

Açılış günü kitabxananın 1170 nüsxə rəqəmsal fondu yaradılmışdı. E-kitabxanada 2013-cü il avqust ayının 5-nə olan resursların vəziyyəti aşağıdakı kimi idi:

Cəmi 8397 obyektə əlçatılıqla fəaliyyətə başlayan e-kitabxana mütləq öz resurslarını artırmağa başladı. Hal-hazırda resursların sürətlə artımı ilə yanaşı, resursların rəngarəngliyi də müşahidə olunur.

Fransa Milli Kitabxanası da 1997-ci ildən Gallica layihəsini həyata keçirməyə başladı.⁷ Bu layihə əsasında az bir müddətdə 80 min kitab və 70 min sənəd rəqəmsallaşdırılaraq açıq əlçatılığa qoyuldu. ABŞ konqres kitabxanası kimi Fransa milli Kitabxanasının da layihəsi qeyri-kommersiya layihəsi idi və son məqsəd elm və təhsil sisteminin məlumat təminatının kommersionallaşdırılmasını aradan götürmək idi.

2015-ci ildən başlayaraq Paris meriyasının tabeliyində olan 14 dünya şöhrətli muzeyin bir milyondan artıq eksponatı "yüksək icazəli" rəqəmsallaşmış versiyaları şəbəkədə açıq əlçatılığa qoyuldu.⁸ Bu eksponatlardan 180 mini haqqında saytlarda bibliografik resurslara istinad olunaraq tam annotasiyalı məlumat təqdim olunur. Sayt konkret məlumat konkret muzeylərin fondlarında axtarmaq eləcə də, müəllif, tematik və coğrafi əlamətlərinə görə sorgularla axtarmaq imkanı verir. Bu saytın ən əhəmiyyətli özəlliyi ondan ibarətdir ki, sərgi salonlarında çox az nümayiş edilən eksponatlar yer alır. Nəzərdə tutulur ki, hər il bu kolleksiyaya yüz min eksponat əlavə edilməlidir.

Bir sıra sahələrdə informasiya kütləsinin rəqəmsallaşdırılması və qlobal şəbəkədə yerləşdirilməsi xüsusi beynəlxalq layihələrin nəticəsində baş verir. Bu işdə dünyanın qabaqcıl ölkələri öndə gedir. Məsələn, ABŞ-da 1999-cu ildə biologiya elmləri və biotibb sahəsində jurnalların elektron arxivi kimi yaradılan **PubMedCentral** dünyanın aparıcı jurnallarına nəşriyyatlarla müqavilə əsasında ödənişsiz girişi təmin edir (Elsevier, Springer, Blackwell kimi nəşriyyatlara da o cümlədən). 2015-ci ildə Paris şəhərinin tanınmış muzeylərində saxlanılan bir milyon sənət əsəri rəqəmsallaşdırılaraq şəbəkəyə daxil edildi.

Elm və təhsilə informasiya dəsdəyini texnoloji əməliyyatların alqoritmində aşağıdakı kimi göstərmək olar;

-İnformasiyanın ilkin toplanması

⁷ gallica.bnf.fr

⁸ parismuseecollections.paris.fr

- İnformasiyanın emalı
- İnformasiyanın tirajlanması və əlçatarlığını təmin etmək
- İnformasiya axtarışı alətlərini müəyyəmləşdirmək
- İnformasiya məhsullarının müntəzəm yenilənməsini təmin etmək
- İnformasiyanın qiymətləndirilməsini həyata keçirmək
- İnformasiya bazarını öyrənmək

Göründüyü kimi, elm və təhsilə müasir kitabxana-informasiya dəsdəyi yüksək maliyyə tutumlu və kitabxana-informasiya xidmətinin yüksək peşəkarlığını tələb edən bir prosesdir. YUNESKO-nun himayəsi ilə, ABŞ Konqres Kitabxanasının təcrübəsi dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iri elmi və ictimai kitabxanalarının da bu istiqamətdə fəaliyyətini stimullaşdırdı və genişləndirdi. Bununla da qlobal informasiya məkanında informasiya kütləsinin böyüklüyünü təmin edərək informasiya təminatına böyük təsir göstərdi. Hazırda Türkiyənin, Rusiyanın, eləcə də Azərbaycanın qlobal şəbəkədə açıq əlçatarlıqda olan böyük informasiya resursları yerləşdirilib.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət*. Bakı, Azərnaşr, 2013, 368 s.
2. *Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin iqtisadiyyatı*. //A.Qurbanov, P.Kazimi, N.İsmayilova// Bakı, Mütərcim. 2012, 308 s.
3. <http://www.wdl.org/ru/>
4. www.parismuseecollections.paris.fr
5. www.gallica.bnf.fr
6. www.parismuseecollections.paris.fr

КОММЕРЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ИНФОРМАЦИОННОГО ОБСЛУЖИВАНИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

НАЗАРАЛИЕВ Е.А.

РЕЗЮМЕ

Статья исследует современные проблемы библиотечно-информационного обслуживания науки и образования, международные проекты, вопросы финансирования, социальные проекты под эгидой ЮНЕСКО и библиотеки Конгресса США. Был предложен алгоритм информационных процессов в информационном обеспечении науки и образования.

Ключевые слова: Библиотечно-информационная обеспечение, коммертизация информационных процессов, глобальная информационная пространства.

COMMERCIAL NATURE OF THE INFORMATION SERVICE OF SCIENCE AND EDUCATION

NAZARALIEV.E.A

SUMMARY

The article explores the modern problems of library and information services of science and education and international projects, financing, social projects under the auspices of UNESCO and the US Library of Congress. Algorithm was proposed information processes in the information support of science and education.

Key words - library and information support, commercialization of information processes, global information world.